

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά την μακρά εκείνη περίοδο από την Άλωση έως τα μέσα του 19ου αιώνα, αξιοπρόσεκτη ανάπτυξη και διάδοση είχε ένα είδος ιστοριογραφικών κειμένων, που είναι γνωστά ως τοπικά χρονικά. Παράλληλα, δηλαδή, με τις χρονογραφίες, –προσπάθειες να διατυπωθεί γενική ιστορία των Ελλήνων και των πέριξ λαών, και οι οποίες άρχιζαν συνήθως την διήγησή τους «από κτίσεως κόσμου»–, αναπτύχθηκε και η συγγραφή χρονικών, που περιγράφουν τα συμβάντα συγκεκριμένου τόπου σε δεδομένη χρονική περίοδο. Τα τοπικά χρονικά του ευρύτατου τότε ελληνικού χώρου δεν ξεπερνούν τα ογδόντα τον αριθμό. Ελάχιστα από αυτά εξεδόθησαν τύποις πριν από την Επανάσταση. Έχουν μεταξύ τους άνιση ιστορική αξία, κάτι πολύ φυσικό άλλωστε. Ανισομερής είναι, επίσης, και η κατά τόπους προέλευσή τους. Με σημαντικό αριθμό κειμένων εκπροσωπούνται η Κύπρος, η Κρήτη και η Επτάνησος, φαινόμενο που πρέπει να συσχετισθεί με τις ιδιαίτερες συνθήκες, που είχε δημιουργήσει εκεί η βενετοκρατία. Αξιοσημείωτος αριθμός τοπικών χρονικών, καθώς και άλλων ιστορημάτων, από τα τέλη του 18ου έως τις αρχές του 19ου αιώνα, προέρχεται από την Ήπειρο, γεγονός που συνδέεται ασφαλώς με την οικονομική και πνευματική ακμή,

που γνώρισε η περιοχή αυτή κατά την προεπανασταστική περίοδο¹.

Από την Μακεδονία παραμένει γνωστό μόνον ένα χρονικό. Το χρονικό των Σερρών του Παπά-Συναδινού, που καλύπτει την περίοδο 1597 έως 1642. Πρόκειται για μια σειρά χρονολογικά καταταγμένων ενθυμήσεων, κατά κανόνα ασύνδετων μεταξύ τους, που αναφέρονται σε προσωπικά συμβάντα του συγγραφέα, σε γεγονότα του καθ' εκάστην βίου της σερραϊκής κοινωνίας και των μελών της ατομικά, σε δρώμενα των γνωστών προσώπων της εποχής, στις σχέσεις μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, κοινωνίας και εκκλησίας, ακόμη σε θεομηνίες και φυσικά φαινόμενα. Το χρονικό του Παπά-Συναδινού είναι μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ιστορική πηγή, που με ενδελέχεια και ύφος χαρίεν αποκαλύπτει τις ποικίλες πτυχές της ζωής μιας αστικής, με τα μέτρα της εποχής, κοινωνίας, σε ένα νευραλγικό πόλισμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την πρώτη πεντηκονταετία του 17ου αιώνα².

Δεδομένου ότι το χρονικό του Παπά-Συναδινού είναι το μόνο γνωστό τοπικό χρονικό από τον μακεδονικό χώρο, αισθάνεται κανείς ευχάριστη έκπληξη όταν στον κατάλογο των περιεχομένων των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ)

-
1. Περί των τοπικών χρονικών, βλ. Χρ. Πατρινέλη, Πρώιμη νεοελληνική ιστοριογραφία, (1453-1821), Θεσσαλονίκη (ΑΠΘ) 1993, 11-19.
 2. Βλ. την τελευταία έκδοσή του από τον P. Odorico (με την συνεργασία των Σ. Ασδραχά, Τ. Καραναστάση, Κ. Κωστή, Σ. Πετμεζά), Αναμνήσεις και συμβουλές του Συναδινού, ιερέα Σερρών στη Μακεδονία, (17ος αιώνας), χ. τ. & χρ. έκδ. [1997], ό. ελληνικό κείμενο με γαλλική μετάφραση.

επισημαίνει στην λεγόμενη «Συλλογή Βλαχογιάννη προ της ιδρύσεως των ΓΑΚ» ένα ανέκδοτο χειρόγραφο με την ένδειξη: «Χειρόγραφα απομνημονεύματα καλογήρου περί των σφαγών της Χαλκιδικής τω 1821, αγορασθέντα εν τω καταστήματι Δ. Σταΐκου, οδός Πανδρόσου 57»³. Φέρει αρίθμηση κατά φύλλο, παράλληλα δε από φ. 2^v και κατά σελίδα. Το χειρόγραφο των απομνημονευμάτων αυτών στον κατ' αυξάνοντα αριθμό κατάλογο των χειρογράφων αναφέρεται ως χαρτώο, διαστάσεων 0,215x0,165, εκ φύλλων 30, που «περιέχει ημερολογιακώς περιγραφήν περί σφαγών, φορολογικών πιέσεων, επιδρομών εν Χαλκιδική από 1821 μέχρι 1837»⁴. Στο εσωτερικής χρήσης γενικό ευρετήριο της Αρχαικής Υπηρεσίας απαντούν τα ακόλουθα στοιχεία: «Τεύχος χαρτῶον, μετά χαρτῶου περιβλήματος, 0,215x0,165, εκ φύλλων 30, ων τα δύο τελευταία άγραφα. Περιέχει εν είδει ημερολογίου περιγραφήν περί σφαγών, φορολογικών πιέσεων, επιδρομών εν Χαλκιδική από του έτους 1821 μέχρι του έτους 1837, γραφείσαν υπ' αγνώστου τινός, πιθανώς μοναχού ή κληρικού, μετριάς παιδεύσεως», και έπονται η αρχή και το τέλος του χειρογράφου στην παλαιογραφική περιγραφή του. Στο βιβλίο αγορών των ΓΑΚ αναγράφεται ότι το χειρόγραφο αγοράσθηκε την 28η Οκτωβρίου 1920, αντί

3. Βλ. Κ. Διαμάντη, Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους, τ. α', μέρος β', Αθήναι (Βιβλιοθήκη ΓΑΚ, 11) 1972, 75. Ο εκ Νικήτης αρχαιολόγος κ. Ιωακείμ Παπάγγελος είχε την καλωσύνη να με πληροφορήσει ότι ο Δ. Σταΐκος ήταν παλαιοπώλης, η δε σύζυγός του καταγόταν επίσης από την Νικήτη. Έτσι το κατάστημά του ήταν τόπος επαφής των προερχόμενων από την ευρεία περιοχή της Ορμύλιας.

4. Βλ. Κ. Διαμάντη, ό.π., 488.

δραχμών 200, και ο πωλητής του ονομαζόταν Ηλίας Βλάχος. Από τότε το χρονικό απόκειται στα ΓΑΚ, χωρίς παραδόξως να έχει εφελκύσει το ενδιαφέρον των ερευνητών.

Το χειρόγραφο είναι άτιτλο, αλλά ούτε στις σελίδες του υπάρχει οποιοσδήποτε χαρακτηρισμός του από τον χρονικογράφο. Το αποκάλεσα *Χρονικό της Ορμούλιας*, ακριβώς διότι τα περιεχόμενά του αναφέρονται κατά κύριο λόγο στον καθημερινό βίο της γνωστής κωμόπολης και της περιοχής της.

Ο χρονικογράφος δεν αποκαλύπτει το όνομά του, ούτε την οικογενειακή του κατάσταση. Σποραδικά στο κείμενο απαντούν μερικά αυτοβιογραφικά στοιχεία. Είναι προφανές ότι ασχολείται πρωτίστως με γεωργικές εργασίες. Μετά την εισβολή του τουρκικού στρατού στην χερσόνησο της Κασσάνδρας, ο ίδιος βρισκόταν στο Άγιον Όρος (φ. 3^v). Αναφερόμενος στην μετά την καταστολή της Επανάστασης στην Χαλκιδική έξαρση της ληστείας, μας πληροφορεί ότι επιστρέφοντας από την Σμύρνη, –όπου κατά πάσα πιθανότητα είχε καταφύγει με άλλους πρόσφυγες–, αιχμαλωτίστηκε από Έλληνες πειρατές και «άπερασα πολλά, μόνον τὰ σιωπῶ» (φ. 5^r). Λίγο αργότερα γράφει πως ήταν 22 ετών (φ. 6^v), άρα είχε γεννηθεί το 1799. Το 1832 μετέσχε στην πορεία, που κάτοικοι της Ορμούλιας τόλμησαν να κάνουν προς την Θεσσαλονίκη για να συναντήσουν τον τιμαριούχο της κωμόπολής τους, τον Χατζή Μεχμέτ αγά, και να διαμαρτυρηθούν για την βαναυσότητα και τις καταχρήσεις του βοεβόδα του στο χάσι, μη παραλείποντας να του αποκαλύψουν ότι ο βοεβόδας έκλεβε και αυτόν τον ίδιο (φ. 15^{r-v}). Ο χρονικογράφος ομολογεί ότι είναι αμαθής, και γι' αυτό δεν έχει την ικανότητα να περιγράφει τα όσα τραβούσαν οι ραγιάδες: «ή διήγησις είναι ἔξω τῆς δυνάμεώς μου», σημειώνει (φ. 6^r).

Είδαμε ότι στον κατάλογο της Συλλογής Βλαχογιάννη

1000, 2000, 3000, 4000, 5000, 6000, 7000, 8000, 9000, 10000, 11000, 12000, 13000, 14000, 15000, 16000, 17000, 18000, 19000, 20000, 21000, 22000, 23000, 24000, 25000, 26000, 27000, 28000, 29000, 30000, 31000, 32000, 33000, 34000, 35000, 36000, 37000, 38000, 39000, 40000, 41000, 42000, 43000, 44000, 45000, 46000, 47000, 48000, 49000, 50000, 51000, 52000, 53000, 54000, 55000, 56000, 57000, 58000, 59000, 60000, 61000, 62000, 63000, 64000, 65000, 66000, 67000, 68000, 69000, 70000, 71000, 72000, 73000, 74000, 75000, 76000, 77000, 78000, 79000, 80000, 81000, 82000, 83000, 84000, 85000, 86000, 87000, 88000, 89000, 90000, 91000, 92000, 93000, 94000, 95000, 96000, 97000, 98000, 99000, 100000.

1000 = ...
 2000 = ...
 3000 = ...
 4000 = ...
 5000 = ...
 6000 = ...
 7000 = ...
 8000 = ...
 9000 = ...
 10000 = ...
 11000 = ...
 12000 = ...
 13000 = ...
 14000 = ...
 15000 = ...
 16000 = ...
 17000 = ...
 18000 = ...
 19000 = ...
 20000 = ...
 21000 = ...
 22000 = ...
 23000 = ...
 24000 = ...
 25000 = ...
 26000 = ...
 27000 = ...
 28000 = ...
 29000 = ...
 30000 = ...
 31000 = ...
 32000 = ...
 33000 = ...
 34000 = ...
 35000 = ...
 36000 = ...
 37000 = ...
 38000 = ...
 39000 = ...
 40000 = ...
 41000 = ...
 42000 = ...
 43000 = ...
 44000 = ...
 45000 = ...
 46000 = ...
 47000 = ...
 48000 = ...
 49000 = ...
 50000 = ...

4205

Εικόνα 2, φ. 27'

προσδιορίζεται ως καλόγηρος, ενώ σε άλλο ευρετήριο των ΓΑΚ πιθανολογείται μοναχός ή κληρικός. Από τότε που πρώτη φορά διάβασα το χειρόγραφο του, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι οι εκτιμήσεις αυτές δεν είναι ακριβείς. Οπωσδήποτε, ο χρονικογράφος μας ήταν βαθύτατα ευσεβής. Το έργο του, ιδίως στα πρώτα φύλλα, είναι διάστικτο από θεοκρατικές ερμηνείες των ιστορικών γεγονότων. Ο ίδιος, πάντως, παραινείται που οι ιερείς της ιδιαίτερης πατρίδας του, με το πρόσχημα ότι επείγονται να επιστρέψουν στα σπίτια τους μετά την λειτουργία της Κυριακής, δεν του επέτρεπαν να ανεβάνει συχνά στον άμβωνα και να αναγινώσκει μαρτύρια των αγίων, αυξάνοντας έτσι το τάλαντο που ο Θεός του είχε χαρίσει (φ. 6^v- 7^r). Ο χρονικογράφος δεν ήταν μοναχός, ούτε είχε δεχθεί ποτέ χειροτονία. Ενώπιόν μας έχουμε έναν κατώτερο κληρικό. Είναι γνωστό, ήδη από τους υστεροβυζαντινούς αιώνες, ότι εξ αιτίας της βαθμιαίας εδαφικής υποχώρησης της αυτοκρατορίας και της καταπίεσης, που υφίστατο η Ορθόδοξη Εκκλησία από ετερόδοξους και αλλόθρησκους εισβολείς, ο αριθμός των ιερωμένων της είχε αισθητά μειωθεί. Έτσι, εντός του εκκλησιαστικού οργανισμού άρχισε ευρεία χρησιμοποίηση των λαϊκών. Η επιστολή του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Συμεών, κατά τις αρχές του 15ου αιώνα, προς τον πρωτοπαπά του Χάνδακα (Ηράκλειο Κρήτης), είναι χαρακτηριστική για το ζήτημα αυτό⁵. Λαμβάνοντας οι λαϊκοί με χειροθεσία την ιδιότητα του κατώτερου κληρικού, συνήθως του αναγνώστη, νομιμοποιούνταν πλέον στην άσκηση εκκλησιαστικού διδακτικού έργου, ειδικότερα του κηρύγματος.

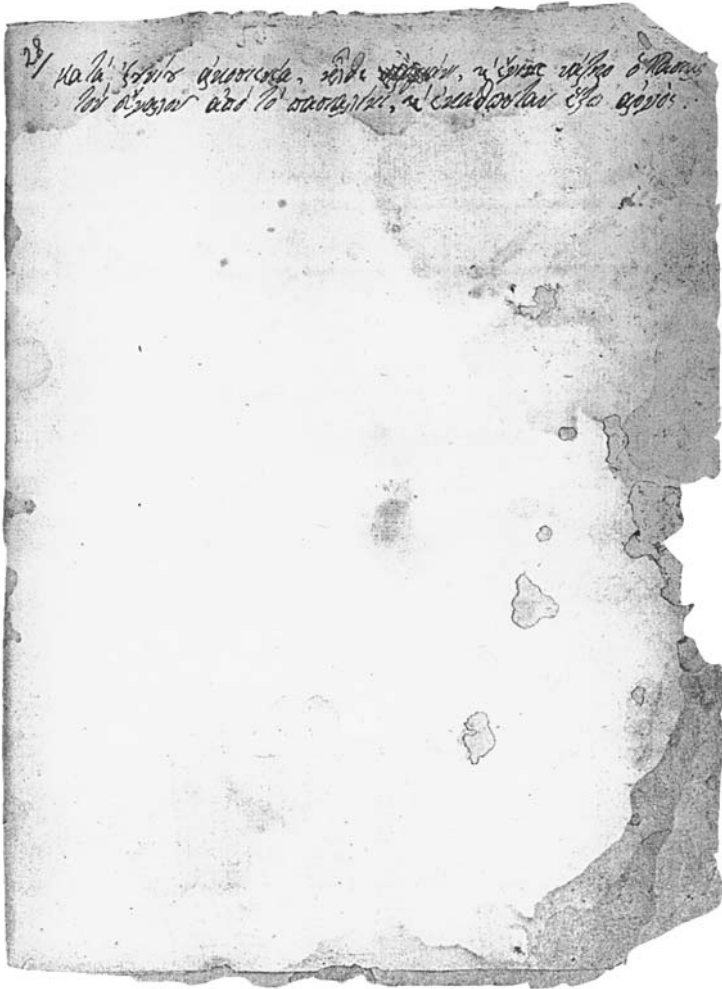
5. Βλ. *Ι. Φουντούλη, Λειτουργικά θέματα, τ. γ', Θεσσαλονίκη 1977, 57-59, ό. (60-74) έκδοση και απόδοση στην νεοελληνική της επιστολής αυτής «περί θείου κηρύγματος».*

Οι ελάχιστες αυτοβιογραφικές νύξεις, σε συνδυασμό με τον γραφικό χαρακτήρα και το χρονικό πλαίσιο, μας επιτρέπουν να ταυτίσουμε τον χρονικογράφο με τον αναγνώστη Γιαννάκη, που ο ίδιος αυτοπροσδιορίζεται (σε φύλλο χάρτου, σταχωμένο σε βιβλίο που του λείπει το εξώφυλλο⁶ και το οποίο απόκειται στον ναό του Αγίου Γεωργίου στην Ορμύλια) στο ακόλουθο σημείωμα: «Τό παρόν βιβλίον ύπαρχει κτήμα αναγνώστου του̃ γιαννάκη / ό έξ όρμηλίας. εις τούς 1830 χρόνους. σεπτεμβρί(ου) 25, διά γρό(σια) 18 το άγόρασα»⁷, (βλ. ειχ. 3). Το στοιχείο αυτό οδήγησε στον εντοπισμό του χρονικογράφου. Το επώνυμό του ήταν Πάνος, αλλά ο ίδιος, καθώς και απόγονοί του μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες, χρησιμοποιούσαν και την προσωνυμία Αναγνώστης. Σύμφωνα με πληροφορίες, που μου έδωσε τρισέγγονός του⁸, η καταγωγή του Γιαννάκη Αναγνώστη Πάνου ήταν από τα Άγραφα. Δεδομένου ότι στην Ορμύλια υπήρχαν χειμαδιά, υποθέτω ότι οι πρόγονοί του μετακινούσαν εκεί τα κοπάδια τους για την χειμερινή περίοδο. Σύμφωνα με τις ίδιες πληροφορίες, η σύζυγός του ονομαζόταν Τριανταφυλλιά και είχαν έναν γιο, τον Χρίστο, ο οποίος απέκτησε δύο

-
6. Πρόκειται για το βιβλίο: *Θεοφυλάχτου Αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας*, Ερμηνεία εις τα τέσσερα Ιερά Ευαγγέλια, Ενετίησιν 1788, παρά Αντωνίω τω Βόρτολι, σελ. 472, βλ. *Ém. Legrand*, *Bibliographie hellénique*, 18 s., Παρίσι 1928, αρ. 1219, σσ. 486-487.
 7. Την ανεύρεση του σημειώματος του χρονικογράφου οφείλουμε στον φίλο κ. *Νικηφόρο Πατσιούρα*, τον οποίο ευχαριστώ και από αυτήν την θέση.
 8. Ο κ. Γεώργιος Πάνος, κάτοικος Ορμύλιας, τον οποίο και ευχαριστώ.

152
Απογραφή
...
... 911 ...
... 2 & ... 40 ...
... 1889 ...
... 1001 ...
... 1911 ... 1909 ...
... 1918 ...
... 29 ...
...
... 1889 ...
... 1889 ...

Εικόνα 3

Εικόνα 4, φ. 28^ρ

θυγατέρες και τρεις γιους. Ο Γιαννάκης ήταν διαχειριστής στο μετόχι της Μονής Βατοπεδίου, το σημερινό Ι. Κοινόβιο του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στην Ορμύλια, που είναι πλέον μετόχι της Μονής Σίμωνος Πέτρας. Σε συμβόλαιο αγοραπωλησίας του 1977 αναφέρεται ότι ο μεταβιβαζόμενος αγρός είχε περιέλθει στον Χρίστο Αναγνώστου Πάνο εκ κληρονομίας του πατέρα του στα 1874, οπότε αυτό είναι προφανώς το έτος θανάτου του χρονικογράφου μας. Στο Χρονικό αναγράφεται το όνομά του στο φ. 16^Γ, όταν στις εκλογές για την ανάδειξη τριών επιτρόπων στην Ορμύλια το 1832 εξελέγη γραμματεύς («...γραμματικ(ός) εἶτον αναγνώστης του γιαννάκη...»), φρασιολογία όπου το όνομα Γιαννάκης εμφανίζεται μάλλον ως πατρώνυμο. Δεδομένου ότι τα λοιπά στοιχεία και οι οικογενειακές παραδόσεις συνηγορούν υπέρ του ονόματός του ως Γιαννάκη, διερωτώμαι μήπως είχε από νηπιακής ηλικίας μείνει ορφανός και του έδωσαν το όνομα του πατέρα του.

Η βαθεία θρησκευτικότητα και το εκκλησιαστικό λειτούργημα του αναγνώστη δεν εμπόδισαν τον Γιαννάκη να ασκεί αυστηρή κριτική στις ατασθαλίες των εκκλησιαστικών και, γενικότερα, των κρατούντων. Στο χρονικό του καυτηριάζει την διαγωγή ορισμένων Αγιορειτών έναντι των γυναικοπαίδων, που είχαν καταφύγει στον Άθωνα για να σωθούν από την εισβολή των Τούρκων στην Χαλκιδική (φ. 2^{Γ-ν}). Ελέγχει τους ιερείς της Ορμύλιας για φαύλο βίο, απληστία, ενασχολήσεις με κοσμικές δραστηριότητες (φφ. 6^ν- 7^{Γ-ν}, 18^ν-19^{Γ-ν}), όπως άλλωστε και αυτούς τους λαϊκούς προύχοντες, που ο καθένας τους διέβαλλε τους άλλους στους Τούρκους (φ. 7^ν-8^Γ). Οι επικρίσεις φαίνεται πως ήταν δίκαιες, αν τις εκτιμήσουμε με βάση μια ανέκδοτη απόφαση της Ι. Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που γνωστοποιήθηκε με

επιστολή από 22 Σεπτεμβρίου 1830 προς τον μητροπολίτη Κασσανδρείας Δανιήλ, και με την οποία εντέλλεται ο ίδιος και οι πρόκριτοι της επαρχίας να λάβουν τα δέοντα μέτρα, έτσι ώστε ο εφημέριος της Ορμούλιας Σακελλάριος Κώζας να παύσει να αναμιγνύεται πλέον σε έργα αλλότρια προς την ιδιότητα του κληρικού. Διαφορετικά, η Μεγάλη Εκκλησία θα προχωρούσε στην καθαίρεσή του⁹.

Με επίκεντρο την Ορμούλια, υφαίνει ο Γιαννάκης τις αναμνήσεις του, αρχίζοντας να γράφει κατά το έτος 1828 και αποτυπώνοντας στο χρονικό του τα γεγονότα όπως τα έζησε και τα αξιολόγησε ήδη από τότε που εξεράγη η Επανάσταση. Δεν μνημονεύει πληροφορίες που έλαβε από τρίτους. Ό,τι περιέχεται στο χρονικό του, το γνωρίζει εξ ιδίας αντιλήψεως. Περαιτέρω, το κείμενό του δεν έχει ημερολογιακό χαρακτήρα. Είναι ελεύθερη διήγηση, που εκ των πραγμάτων διακρίνεται σε δύο μέρη: 1821-1827 και 1828-1837. Τα γεγονότα της περιόδου 1821-1827 αναγράφονται με χαλαρή χρονολογική διάκριση. Από το 1828 και έως το 1837, που απότομα διακόπτεται η γραφή, έχουμε κατ' έτος καταχώρηση των κατά την κρίση του σπουδαιότερων συμβάντων.

Το κείμενο του χρονικού είναι ένα συναρπαστικό αμάλγαμα ιστορήματος και αφηγήματος. Ο Γιαννάκης Αναγνώστης Πάνος περιγράφει γεγονότα και εκφράζει με παρρησία τις κρίσεις και τα συναισθήματά του πάνω σε αυτά που θυμάται, που βίωσε και που βιώνει. Δεν απευθύνει την γραφή του σε συγκεκριμένα πρόσωπα: τέκνα, φίλους, μαθητές, συντοπίτες, αλλά σε έναν άδηλο αναγνώστη (όπως φφ. 17^{r-v}, 19^v, 26^v), καθώς ο ίδιος ελπίζει πως αν το χειρόγραφο του

9. Αρχείον Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, κώδιξ ΙΖ', σ. 31.

σωθεί από την λαίλαπα της εποχής, –και όλα όσα θα επακολουθούσαν στον μακεδονικό χώρο–, αυτός ο άγνωστος αναγνώστης θα ήταν το πρόσωπο, που θα έσκυβε πάνω στα γραφτά του να αφουγκραστεί. Να αφουγκραστεί για να γνωρίσει τις μύχιες σκέψεις του, να προσεγγίσει την δική του οπτική γωνία προς τα δρώμενα. Αυτό, όμως, το σημείο που ο Γιαννάκης θεάται τα συμβαίνοντα, δεν νομίζω πως είναι εντελώς προσωπικό. Εκφράζει την συλλογικότητα των κοινών ανθρώπων της κωμόπολης του, το άλγος και την απελπισία τους. Το Χρονικό είναι συγχρόνως διάφευση των προσδοκιών του και διαμαρτυρία για ό,τι υπέθετε ή ήδη γνώριζε ότι συγκαλύπτεται στο επίπεδο των κρατούντων οποιασδήποτε προελεύσεως. Δεν επιχειρεί να ωραιοποιήσει τίποτε, ούτε καν τον εαυτό του. Προσπαθεί να διασώσει την μνήμη του τόπου του· της Ορμύλιας και των ανθρώπων της. Ελπίζω ότι η ανά χείρας έκδοση δεν προδίδει τον χρονικογράφο Γιαννάκη και τις προθέσεις του. Ελπίζω ότι τον αφουγκράστηκε σωστά.